

ФРАНЦУЗЬКИЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ РОМАН ПРО ЛЮБОВ ЯК ІНТЕРТЕКСТ: «ПЛАТФОРМА» МІШЕЛЯ УЕЛЬБЕКА

FRENCH POSTMODERN NOVEL ABOUT LOVE AS AN INTERTEXT: «THE PLATFORM» BY MICHEL HOUELLEBECQ

Опришко Н.О.,

orcid.org/0000-0003-1964-5821

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології та лінгводидактики

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

На думку багатьох літературознавців в Україні та за її межами, інтертекстуальність вважається однією із провідних рис постмодерністської літератури та культури загалом. Кожен твір, написаний у полі естетики постмодернізму, містить велику кількість інтертекстуальних вкраплень, і дослідження їх цікаве та перспективне у кожному окремому випадку. У статті ми пропонуємо модель інтертекстуального прочитання роману «Платформа» французького письменника Мішеля Уельбека в контексті французького постмодернізму межі ХХ–ХХІ століття. Під час роботи проаналізовано перетин численних інтертекстів із провідною у романі любовно-еротичною лінією. Автор наголошує на тому, що саме роман про любов, типовим прикладом якого є «Платформа», став у сучасній літературі територією проявлення постмодерністської концепції інтертекстуальності. Інтертекст зазвичай має багато форм проявлення. Зокрема, у статті доводиться, що художня мова М. Уельбека, наповнена алюзіями та посиланнями на інші тексти, знакові для нього особисто та для світової культури загалом, передає постмодерністське відчуття світу сучасної людини, яка за цитатністю свого мислення втратила власну ідентичність і саме тому прагне віднайти втрачене в любові.

Ключові слова: постмодернізм, інтертекстуальність, роман, цитатне мислення, любовний дискурс.

По мнению многих литературоведов в Украине и за ее пределами, интертекстуальность считается одной из главных черт постмодернистской литературы и культуры в целом. Каждое произведение, написанное в поле эстетики постмодернизма, содержит большое количество интертекстуальных вкраплений, и исследование их интересно и перспективно в каждом отдельном случае. В статье мы предлагаем модель интертекстуального прочтения романа «Платформа» французского писателя Мишеля Уэльбека в контексте французского постмодернизма рубежа ХХ–ХХІ века. В ходе работы проанализировано пересечение многочисленных интертекстов с центральной в романе любовно-эротической линией. Автор отмечает, что именно роман о любви, типичным примером которого является «Платформа», стал в современной литературе территорией проявления постмодернистской концепции интертекстуальности. Интертекст обычно имеет много форм проявления. В частности, в статье доказывается, что художественная речь М. Уэльбека, наполненная аллюзиями и ссылками на другие тексты, знаковые для него лично и для мировой культуры в целом, передает постмодернистское ощущение мира современного человека, из-за цитатности своего мышления потерявшего собственную идентичность и именно поэтому стремящегося найти утраченное в любви.

Ключевые слова: постмодернизм, интертекстуальность, роман, цитатное мышление, любовный дискурс.

According to many literary critics in Ukraine and abroad, intertextuality is considered one of the leading features of postmodern literature and culture in general. Each work, written in the field of post-modernism aesthetics, contains a large number of intertextual inclusions, and their research is interesting and promising in each individual case. In our article we offer a model of intertextual reading of the novel “The Platform” by the French writer Michel Houellebecq in the context of French postmodernism at the turn of the ХХ–ХХІ century. In the course of the work analyzed section of numerous intertexts with the leading in the novel love-erotic line. The author stresses that it is the love story, a typical example of which is the “The Platform”, has become in the modern literature the territory of the manifestation of the postmodern concept of intertextuality. Intertext usually has many forms of manifestation. In particular, the article shows that the artistic language of M. Houellebecq, full of allusions and references to other texts, significant for him personally and for the world culture in general, conveys the postmodernist feeling of the inner world of a modern man who, according to the citation of his thinking, lost his identity and, therefore, seeks to find it in love.

Key words: postmodernism, intertextuality, romance, citation of thinking, love discourse.

Постановка проблеми. Інтертекстуальність постмодерністського тексту є однією з основних характеристик літературного доробку доби постмодернізму. Культурна спадщина попередніх поколінь впливає як на вітчизняних, так і на західних письменників. Зокрема, Фредерік Бегбедер зазначає у своєму тексті «Романтичний егоїст», що інтертекстуальність є головною ознакою

життя й мислення сучасної людини: «Починаючи з певного віку, на все маємо відповідь: кохання? «Живе три роки». Вірність? «Це не життєва категорія». Смерть? «Тільки вона звільняє». Заспокоюєш себе готовими фразами. Починаючи з певного віку. Всі засоби підійдуть, аби перестати думати» [3, с. 41]. Ба більше, сучасний роман є в ситуації постійного взаємопроникнення та розчи-

нення в його середовищі елементів з інших текстів і дискурсів, написаних раніше. Однак вибір текстів, задіяних у процесі такого взаємопроникнення, не може бути випадковим або довільним, тому постає потреба в постійному відборі елементів, які могли б структурувати новий дискурс. Не дивно, що критерієм подібного відбору стає любов, тим паче, як зазначає Юлія Крістева, європейський роман починається з любовної історії, що структурує його. Подібна концепція не є чужою й на початку XXI століття: у своєму тексті «Кінець світу: перші підсумки» Ф. Бегбедер стверджує, що «любов – кращий, коли не єдиний літературний сюжет. Не виключено, що скоро письменники творитимуть нові книги лише для того, аби дати чоловікові та жінці останній шанс дійти згоди. Можливо також, що кінець світу, оголошений у назві цього огляду <...> супроводжуватиметься остаточним крахом людської любові на землі. Адже нема любові – нема й романів. Щойно ми втратимо здатність відчувати, не буде про що й розповідати, та ніхто про це не пошкодує» [2, с. 51]. Така неподільна єдність любовного дискурсу та інтертекстуальності, за допомогою якої його розкрито, стала **об'єктом** дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасна наука поставила перед дослідниками питання нового прочитання тексту. Відносність літератури нової доби примушує дослідників з особливою увагою ставитися до проблеми «авторитету письма», оскільки в текстах будь-якої історичної епохи він є єдиною конкретно даною величиною, з якою вони готові мати справу. Цей «авторитет» характеризується як специфічна влада мови художнього тексту, здатного своїми «внутрішніми засобами створити світ дискурсу» [5, с. 223]. Цей «авторитет тексту», не співвіднесений із дійсністю, обґрунтовується тільки інтертекстуально (тобто авторитетом інших текстів) – через наявні в тексті, що досліджується, посилання та алюзії на інші тексти, котрі вже мають свій авторитет, закріплений в рамках певного культурного середовища [див.: 14].

Це твердження ставить перед дослідником проблему інтертекстуальності постмодерного тексту. Д. Кліпінгер визначає інтертекстуальність як «метод прочитання одного тексту супроти іншого» [8, с. 71], що дає змогу висвітлити певні текстувальні та ідеологічні резонанси. Проте маємо зауважити, що вивчення інтертекстуальності – не винятковий привілей зламу XX–XXI століття. Вперше автономію тексту поставили під сумнів теоретики та філософи постструктуралізму Ролан Барт [1], Жак Дерріда [6]

та інші. Було доведено, що тексти є вузлом у значно ширшій мережі суспільних, історичних, культурних і текстуальних сил, що не тільки змінило сприйняття текстуальності, але й вплинуло на той спосіб, у який мав читатися текст. Отже, розрив автономії тексту започаткував інтертекстуальні практики прочитання.

Французький учений Ж. Женетт [14] запропонував класифікацію різних типів взаємодії текстів, яка складається з п'яти рівнів: 1) власне інтертекстуальність як присутність в одному тексті двох чи більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо); 2) паратекстуальність як співвіднесеність тексту із своїм заголовком, епіграфом, післямовою тощо; 3) метатекстуальність як критичне посилання на свій підтекст; 4) гіпертекстуальність як осміювання та пародіювання одним текстом іншого; 5) архітекстуальність, або жанровий зв'язок текстів.

Виявленням конкретних форм літературної інтертекстуальності (запозичення та переробка тем і сюжетів, відкрите та приховане цитування, переклад, плагіат, алюзія, парафраза, пародія, інсценування, екранізація, використання епіграфів тощо) займалися німецькі дослідники У. Бройх і М. Пфістер [див.: 7]. Досліджуючи проблему функціонального значення інтертекстуальності, вони протиставили її як літературний прийом, який свідомо використовують письменники, постструктуралістському її розумінню як фактору своєрідного колективного безсвідомого, що визначає діяльність художника поза його волю чи бажанням.

Отже, фронтальний огляд поглядів і думок, присвячених дослідженню проблем інтертекстуальності в сучасному літературознавстві, свідчить про виняткову глибину та неоднозначність цього питання. Його вирішення вийшло за межі суто літературознавства, перемістившись в інші площини людського буття: сама культура як текст і окремі тексти культури (особливо визначні, «класичні» тексти) із вищими проявами духу безпосередньо пов'язані. Тоді єдність певного типу культури – це єдність її наративного пошуку, а істинне значення культури в сучасному просторі – це «зрівноважити чи стримати роз'єднувальний індивідуалізм наративів, передбачивши динамічне залучення й активну трансформацію їх у просторі інтертекстуальних стосунків» [7, с. 279]. Розуміння інтертексту як «текстопородження» [див.: там само], з одного боку, та як основи для утворення нових смислів – з іншого, «надає критику можливість вибирати спосіб, за допомогою якого він здійснюватиме свій аналіз» [7, с. 274]. Отже, інтертекстуальність здебільшого розу-

міється як метод запозичення набутого історико-культурного, мистецького, літературного досвіду з метою продукування нових смислових комбінацій.

Аналізуючи твори, що досліджуються в роботі, ми будемо дотримуватися дефініції понять «інтертекстуальність» та «інтертекст», сформульованих Р. Бартом: «Кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш зрозумілих формах: тексти попередньої культури і тексти нинішньої культури. Кожен текст є новою тканиною, зітканою із старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони поглинуті текстом і змішані в ньому. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може бути зведена до проблеми джерел і впливів; вона є загальним полем анонімних формул, походження яких рідко вдається простежити, несвідомих або автоматичних цитувань, які подаються без лапок» [1, с. 78]. Адже саме таким визначенням феномена керуються французькі письменники доби постмодернізму, зокрема Мішель Уельбек, роман якого проаналізовано в дослідженні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз роману Мішеля Уельбека «Платформа» в контексті французького постмодернізму, а саме дослідження основних форм і рис інтертексту в ньому. Досягнення поставленої мети передбачає виконання ряду завдань, зокрема: розглянути основні інтертекстуальні вкраплення у романі «Платформа», з'ясувати їхнє походження; проаналізувати доцільність цих конкретних елементів інтертексту в сюжеті роману; простежити інтертекстуальну стратегію автора як одну з характерних рис його постмодерністського письма.

Виклад основного матеріалу. Французькі письменники межі ХХ та ХХІ століття слідом за французькими теоретиками постмодернізму 1970-х років стверджують правдивість романного цитатного дискурсу, вважаючи його більш правдивим за життя. Подібна стратегія є досить органічною, адже один із основоположників філософії постмодернізму Жан Бодріяр зауважує, що вся площина уявного, зокрема уявно-чуттєвого, співіснує із реальним світом через «операціональну симуляцію, мульти-симуляцію та мульти-реакцію» [5, с. 70]. І отже, стирається межа між правдою і вигадкою. Як перекоонує нас Ф. Бегбедер, «Рене Жирар вважає, що правда романічна. По-моєму, навпаки: брехня романічна (роман – це мистецтво не говорити правди, протистояти тиранії відвертості, шантажу щирості, диктатурі

достовірності), а правда романічна (що може бути поетичніше та ліричніше за відвертість, якої величезної потрібно мужності для того, аби просто сказати, що ви думаєте насправді)» [3, с. 65]. Саме з такої ідеї постає необхідність автобіографічного (чи радше псевдоавтобіографічного) письма, письма від першої особи, яка стане і автором свого власного цитатного дискурсу, і джерелом усіх інтертекстуальних вкраплень, введених у текст: цитат, прямих і поданих без лапок, алюзій і мимовільних пригадувань, зашифрованих послань, які читач має дешифрувати, якщо на те йому стане знань і бажання. Варто зауважити, що сучасні дослідники зазначають автобіографічність як одну з основних рис постмодерністського роману початку ХХІ століття. В європейській літературі є чимало прикладів того, як автобіографічна оповідь (роман про себе) стає прикладом типового постмодерністського тексту, і один із таких прикладів – «Французький роман» (2009) Фредеріка Бегбедера, який створює історію власного дитинства, наново переживаючи її під час свого перебування в паризькій тюрмі за вживання наркотиків. Текст, що постає внаслідок цієї події, – не просто спогади. Власне, і сам письменник зазначає, що «ця повість – не зліпок із реальності, а розповідь про моє дитинство – таке, яким я його побачив та на дотик відчув і відтворив. У кожного свої спогади. Але відтепер це наново відтворене дитинство, ця реконструкція минулого, і є моя єдина правда. Те, що написано, стає реальністю, значить, цей роман вже розповідає про моє справжнє життя, котре більше не зміниться і котре я вже не забуду ніколи» [4, с. 201]. Актуальність і популярність подібних сюжетів цілком виправдана: «немає нічого більш фантастичного, ніж бувальщина» [4, с. 73], а відтак – немає нічого цікавішого за неї. Ба більше, автобіографічна оповідь так чи інакше перетворюється в умовах постмодерної гри не просто на розмову з читачем, швидше ця розмова починає змінюватися, перетворюючись із розповіді про автора на розповідь про читача, адже «письменник, вивертаючи перед нами власне життя, як на долоні, говорить із нами, перш за все, про нас, коханих» [4, с. 73], а це те, що найперше цікавить будь-кого, хто взяв до рук книгу: дізнатися щось про себе.

Для автора роману «Платформа» французького постмодерніста Мішеля Уельбека, як і для Ф. Бегбедера, поняття інтертекстуальності пов'язане, перш за все, з цитатним мисленням сучасної людини. Взагалі, ідея постмодерністської інтертекстуальності виникла під час поширеної художньої практики ХХ століття,

тому «цитатне мислення» характерне для багатьох філософів і письменників-постмодерністів, зокрема, Б. Морріссетт визначає творчість А. Роб-Гріє як «цитатну літературу» [16, с. 285]. Для постмодерністів немає індивідуального твору. Твір індивіда є свого роду «вузликом» у тканині культурного контексту. Індивід за своїм походженням – лише елемент цієї культурної тканини, тому його твір – завжди колективний. Це глобальне сприйняття власної інтертекстуальності й структурує внутрішню стилістику постмодернізму, який хаосом цитат намагається окреслити своє сприйняття «космічного хаосу, де панує процес розпаду світу речей» [15, с. 59]. Відповідно, герой Уельбека Мішель, розмірковуючи над цим, доходить висновку: «Моя пам'ять постійно накопичує інформацію, переважно абсолютно непотрібну» [12, с. 25]. Дійсно, саме шматки цитат, окремі думки, вирвані з їх природного історичного контексту, авторство яких іноді навіть не вдається згадати, – формують свідомість людини, а отже, і структуру тексту доби постмодернізму. Такі фрази досить часто вводить герой Уельбека у свою розповідь-сповідь: «Щастя – річ делікатна та тендітна... Його важко знайти всередині себе і майже неможливо – ззовні» [12, с. 99]; «Ми пам'ятаємо наше життя, – висловив думку Шопенгауер, – дещо більше, аніж зміст колись прочитаного роману» [12, с. 162]; «Ніщо не приносить людині більшої користі, аніж сама людина» [12, с. 265]. Отже, текст Уельбека є певним «цитатним дискурсом», у якому інтертекстуальність втілена переважно через прямі або опосередковані цитування. Важливим моментом у внутрішній взаємодії текстів «Платформи» є також паратекстуальність як співвіднесеність тексту та його епіграфа (епіграфів до окремих розділів). Епіграфи так само, як і цитування або посилання в тексті, окреслюють межі того історико-культурного контексту, в якому відбувається дія «Платформи», і, власне, існує її головний герой – Мішель. Це водночас змалювання і замкненість героя в постмодерністській і постапокаліптичній дійсності, яка вражає своєю недосконалістю та примітивізмом, і бажання вирватися за межу свого часу. Ця можливість «часового стрибка» стає вірогідною через дібраний епіграф з Оноре де Бальзака та повсякчасні посилання на «Курс позитивної філософії» Огюста Конта. За Контом, єдиним джерелом справжнього знання про світ є досвід, а значить, герой не може розширити межі свого дискурсу в контекст ще недослідженого майбутнього. Праця цього французького соціолога середини XIX сто-

ліття стає для Мішеля певним джерелом пошуків свого місця в житті, можливості таким способом окреслити власне майбутнє. Мішель проходить кілька ступенів позитивістського мислення через гасло «Think positive, think different», через творення, що «домашній союз заснований головним чином на прихильності та визнанні» [12, с. 163], він піднімається до остаточного розуміння значення Валері в контексті його особистого життя за О. Контом: «Якщо любов не може домінувати у всесвіті, як зможе панувати розум? Усе практичне верховенство належить активній діяльності» [12, с. 281].

Поряд із позитивістським сприйняттям життя й любові якнайбільш яскравою та знаковій його характеристики інші інтертексти «Платформи» переважно подані у формі критичної пародії на їхні прототексти.

Ще однією точкою розуміння смислу роману в площині інтертекстуальності М. Уельбека є алюзія на роман Мілана Кундери «Нестерпна легкість буття» (1984). В обох текстах любов визначається єдиним гарантом пізнання «Я» та світу.

Чеський постмодерніст М. Кундера переконаний: «Винятковість «я» прихована в тому, що є в людині незбагненого – одна мільйонна несхожого» [10, с. 220]. Його герой відкриває цю маленьку частку несхожого в любові, тому саме в ній «мільйонна частка несхожості є чимось рідкісним, бо недоступна широкому загалові й має бути завойована» [10, с. 221]. Отже, любов як єдина можливість відкриття унікальності жіночого «я» для письменника та його героя стає втіленням не жаги насолоди, а жаги володіти світом, що визнає владу лише тих, хто повністю відкриє і підкорить його.

Для М. Уельбека пізнання жінки і світу через призму любові співвідносне з поняттям національної ідентичності, коли представники різних рас і національностей ідентифікуються залежно від того, як вони вміють кохати. Свідомість героя вже не сприймає вигаданості, неприродності західного світу, що, втративши здатність просто кохати, поступово втрачає будь-які життєві орієнтири. Під тиском глобалізації та універсалізації, у фрагментарному просторі чужих думок і втрачених почуттів лишається лише створювати власний усвідомлений дискурс.

Висновки. Отже, як бачимо, за уявленнями письменників і філософів епохи постмодерності, світ є інтертекстом, а всі тексти та ідеї існують у мережі відносин. Тому природно, що постмодерністський дискурс подається інтертекстуально. Феномени «цитатності письма», коли «мова

розпадається на цитати» (Юрій Андрухович), а також «цитатної любові» стали яскравими ознаками постмодерного існування як існування згасаючих креативних і творчих можливостей. Особливо яскраве це простежується у творчості Мішеля Уельбека, яка, попри запевнення самого автора, є типовим взірцем постмодерністської естетики. В Уельбека інтертекстуальність, означена великою кількістю алюзій і граматично оформлених цитат, є засобом пошуку істини та усвідомлення свого положення в системі соці-

ального існування. Подані крізь призму любовних переживань головного героя, вони перетворюються на певний екзистенціал, вектор руху персонажа. Звісно, цю студію присвячено одному роману письменника, тоді як вивчення інтертекстуальності є лише одним аспектом аналізу досить широкого та різноманітного корпусу його робіт. Тому актуальною перспективою залишається дослідження інших типів постмодерністських явищ у творчості Мішеля Уельбека та інших європейських митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барт Р. Смерть автора. *Избранные работы: Семиотика: Поэтика* / Пер. с фр. Г.К. Косикова. Москва, 1989. С. 384–391
2. Бегбедер Ф. Конец света: первые итоги / Пер. с фр. Е. Головиной. Санкт-Петербург : Азбука, Азбука-Аттикус», 2014. 448 с. (Азбука-бестселлер).
3. Бегбедер Ф. Романтический эгоист. *Иностранная литература*. 2006. № 2. С. 4–111.
4. Бегбедер Ф. Французский роман. Санкт-Петербург : Издательский дом «Азбука-классика», 2013. 224 с. (Серия: «Азбука-классика»)
5. Гатальська С.М. Філософія культури. Київ : Либідь, 2005. 328 с.
6. Деррида Ж. Эссе об имени / Пер. с фр. Н.А. Шматко. Москва : Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 192 с.
7. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. Київ, 2003. 503 с.
8. Колесников А. Философия и литература: современный дискурс. *История философии, культура и мировоззрение: к 60-летию профессора А.С. Колесникова*. Санкт-Петербург, 2000. С. 8–36.
9. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Пер. с франц. Москва : РОССПЭН, 2004. 656 с. (Серия «Книга света»).
10. Кундера М. Невыносимая лёгкость бытия. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2005. 352 с.
11. Опришко Н.О. Интертекстуальність постмодерного еротичного дискурсу Ю.Андруховича та М. Уельбека. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. пр. Вип. 24. Ч. 1 / Редкол.: А.В. Козлов (відп. ред.) та ін.. Київ : Акцент, 2006. С. 526–537.
12. Уельбек М. Платформа. Харків : Фоліо, 2004. 318 с.
13. Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе. Киев : Дух и литера; Грунт; Москва : Рефл-бук, 1998. 288 с.
14. Genette G. *Palimpsestes: La literature au second degree*. Paris, 1982. 467 p.
15. Hassan I. *Paracriticism: seven speculations of the times*. Urbana: EOT. 1975. 184p.
16. Morrisette B. Post-modern generative fiction: novel and film. *Critic inquiry*. Chicago, 1975. № 2. P. 281–314.